

УДК 373.5.017.4-044.325:355.01(470+571:477)
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2025-51-1>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗМІСТУ КУРСУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ДЛЯ 10 КЛАСУ: НОВІ АСПЕКТИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Бублик Ольга Іванівна,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології
та міжнародних відносин
Державного закладу «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»
bublik.st@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2280-7385*

Метою статті є аналіз трансформації змісту шкільного курсу «Громадянської освіти», що формує демократичну ідентичність учнів, у контексті повномасштабної війни в Україні. Дослідження спрямоване на визначення нових змістових акцентів, які потребують включення до оновленої програми, зокрема в умовах воєнного стану, психологічних викликів та інформаційної загрози.

Методи дослідження базуються на критичному аналізі чинних навчальних програм, нормативно-правових актів, висновків освітніх експертів, а також на порівняльному аналізі європейських моделей громадянської освіти, зокрема “Reference Framework of Competences for Democratic Culture”.

Результатом дослідження є обґрунтування необхідності включення до шкільного курсу нових тем, таких як: міжнародне гуманітарне право, захист прав внутрішньо переміщених осіб, діяльність правозахисних інституцій, основи психологічної саморегуляції, медіаграмотність і цифрова безпека, участь молоді у волонтерських та громадських ініціативах. Наголошується на важливості формування у школярів усвідомлення європейського напрямку розвитку України.

У **висновках** підкреслено, що оновлення змісту дисципліни має базуватися на засадах стійкості, правової свідомості, соціальної активності та критичного мислення. Реформування передбачає також впровадження сучасних методик – проєктного навчання, міжпредметних інтеграцій, співпраці з громадськими організаціями та застосування реальних кейсів. Це забезпечить формування громадянських компетентностей, необхідних для адаптації в умовах війни, післявоєнної відбудови та розвитку демократичного суспільства.

Ключові слова: правова свідомість; критичне мислення; психологічна саморегуляція; гуманітарне право; цифрова безпека; європейські цінності; стійкість учнів; інформаційна гігієна; суспільна солідарність; молодіжне волонтерство.

TRANSFORMATION OF THE CONTENT OF THE 10TH-GRADE CIVIC EDUCATION COURSE: NEW ASPECTS IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Bublyk Olha Ivanivna,
*Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department
of Political Science and International Relations
State Institution “Taras Shevchenko
Luhansk National University”
bublik.st@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2280-7385*

The main **purpose** of the article is to analyze the transformation of the school subject “Civic Education” that fosters students’ democratic identity in the context of the full-scale war in Ukraine. The study aims to define new content priorities that should be integrated into the updated curriculum in response to martial law, psychological challenges, and information threats.

The research methodology is based on critical analysis of current curricula, regulatory frameworks, expert assessments, and comparative examination of European models of civic education, particularly the Reference Framework of Competences for Democratic Culture.

The **results** substantiate the need to include in the school course several new topics: international humanitarian law, protection of internally displaced persons, the role of human rights institutions, foundations of psychological self-regulation, media literacy and digital security, as well as youth participation in volunteer and civic initiatives. The article highlights the importance of shaping students’ awareness of Ukraine’s European development trajectory.

The **conclusion** emphasizes that the content update should be grounded in the principles of resilience, legal awareness, civic engagement, and critical thinking. Reform efforts should also involve modern pedagogical methods—project-based learning, interdisciplinary integration, cooperation with civil society organizations, and the use of real-life case studies. Such modernization will ensure the development of civic competences essential for adapting to wartime conditions, post-war recovery, and democratic nation-building.

Keywords: legal awareness; critical thinking; psychological self-regulation; humanitarian law; digital security; European values; student resilience; information hygiene; social solidarity; youth volunteering.

1. Вступ

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 р. суттєво вплинуло на всі сфери суспільного життя, зокрема на середню освіту. В умовах воєнного стану актуалізувалася потреба в адаптації змісту окремих шкільних дисциплін до нових викликів військового часу. Особливо це стосується гуманітарних наук, вивчення яких сприяє формуванню у учнів системи громадянських компетентностей: почуття любові до своєї батьківщини; поваги до людської гідності та прав людини; плюралізму, розуміння важливості культурного розмаїття, демократії, верховенства права, ідей соціальної справедливості та рівності. Мова йде, зокрема про шкільний курс національної історії та, особливо, також про предмет «Громадянська освіта», який покликаний формувати у здобувачів середньої освіти демократичну ідентичність, правосвідомість, критичне мислення, здатність протистояти дезінформації та адаптуватися до кризових ситуацій. Саме тому його зміст потребує перегляду та оновлення відповідно до потреб суспільства воєнного й поствоєнного періоду.

Вищезгадана дисципліна почала системно впроваджуватися у українську середню освіту у 2017 р., коли Міністерство освіти і науки України розробило й затвердило Навчальну програму з громадянської освіти (інтегрований курс) для 10 класів шкіл. 3 жовтня 2018 р. на засіданні Кабінету Міністрів України була ухвалена Концепція розвитку громадянської освіти, яка окреслила рамки й стратегію подальшого реалізації програми (Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, 2018).

Отже, пілотним класом для системного впровадження курсу «Громадянська освіта» став десятий клас. Комплексний аналіз та перспективи подальшого впровадження цієї дисципліни, трансформація її змісту, відповідно до вимог військового стану є метою цієї статті.

2. Наукове підґрунтя статті

Дослідження спирається на низку українських та європейських документів, які визначають зміст курсу «Громадянської освіти». Це, зокрема, типова програма програма “Reference Framework of Competences for Democratic Culture” (“RFCDC”) (Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture, 2018), розроблена Радою Європи, на яку спиралися українські експерти під час розробки відповідної дисципліни для середньої школи в Україні.

Стаття також спирається на засади «Концепції нової української школи», чинні програми МОН України та міждисциплінарний підхід до вивчення громадянської освіти.

Методологічну основу складає поєднання методів критичного аналізу чинних навчальних програм, нормативно-правових документів, експертних висновків і педагогічної практики. Це, у свою чергу, дозволяє комплексно розглянути особливості впровадження.

Наукове підґрунтя цієї статті складають наукові праці українських вчених, у яких розглянуті ті чи інші аспекти трансформації змісту шкільного курсу «Громадянської освіти» в умовах військового конфлікту, як для 10-го класу, так і у цілому. Це, зокрема, статті Ю. Горбаня (Горбань, Олійник, 2024), О. Олійник (Горбань, Олійник, 2024), Н. Іванець (Іванець, 2023) та ін.

Слід відзначити, що типова освітня програма з громадянської освіти для 10 класу (МОН, 2017 р.) має комплексний, міждисциплінарний характер і охоплює наступні освітні блоки: «Людина», «Суспільство», «Держава», «Світ». Серед ключових представлених тем – права людини, демократія, громадянська участь, глобальні проблеми сучасності.

3. Пріоритети змістовної трансформації курсу «Громадянська освіта» в умовах російсько-української війни

Програма була актуальною на момент ухвалення, однак, на наш погляд, потребує подальшого змістовного оновлення в умовах російсько-української війни, яка поставила нові виклики перед українським суспільством. Актуальність цього завдання підкреслюється низкою провідних українських науковців. Зокрема, Н. Іванець, відзначала, що «...існує суперечність між станом громадянської освіти, її цілями та завданнями, які декларувалися досі і необхідністю їхнього суттєвого оновлення перед викликами військової, інформаційної та пропагандистської агресії Росії» (Іванець, 2023).

Зокрема, зміст дисципліни пропонується розширити за рахунок розширення курсу наступними аспектами.

Більшість науковців сходяться на тому, що в умовах воєнного часу, необхідно акцентувати увагу на вдосконаленні знань учнів про механізми захисту прав людини під час воєнного стану, міжнародному гуманітарному праві, Женевських конвенціях, правах внутрішньо переміщених осіб та ролі міжнародних правозахисних організацій.

Насамперед, потрібно зробити пріоритетними набуття учнями знань про головні поняття, пов'язані із функціонуванням системи міжнародного гуманітарного права. А також, учням потрібно зрозуміти значення у період військового стану Женевських конвенцій. Це основоположні міжнародно-правові документи, які регулюють захист жертв збройних конфліктів. Уперше вони були прийняті у 1864 р. та доповнені й кодифіковані в 1949 р. Цей масив документів складається з чотирьох основних конвенцій і додаткових протоколів, які охоплюють широке коло гуманітарних питань, що виникають під час війни. Основна мета цих документів – захист осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях (цивільного населення, поранених, медичного персоналу, військовополонених тощо).

У період війни роль Женевських конвенцій є критично важливою, оскільки вони виконують низку важливих функцій, серед яких:

- 1) оформлення міжнародних стандартів гуманного поводження з цивільними та військовими особами, які потрапили у вразливе становище;
- 2) гарантія медичної допомоги для поранених і хворих без дискримінації;
- 3) заборона тортур, страт без суду, жорстокого або принизливого поводження;
- 4) захист цивільної інфраструктури – шкіл, лікарень, об'єктів водо – й енергопостачання;
- 5) регламентація поводження з військовополоненими та забезпечення їхніх базових прав;
- 6) встановлення відповідальності за порушення, зокрема, визнання таких дій воєнними злочинами, що підлягають розгляду в міжнародних судах (Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року, 2010).

Женевські конвенції лягли у основу сучасної системи міжнародного гуманітарного права – ще одного базового поняття курсу «Громадянська освіта». Міжнародне гуманітарне право уявляє собою систему міжнародно-правових норм, що регламентують захист осіб, які не беруть або більше не беруть участі у воєнних діях, а також обмежують методи та засоби ведення війни. Як відзначалося вище, його джерелом є Женевські конвенції 1949 р. (4 конвенції) про захист поранених і хворих у сухопутних силах; поранених, хворих і осіб, потерпілих на морі; військовополонених; цивільного населення (Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року, 2010).

Ще одним джерелом гуманітарного права на міжнародній арені є даткові до Женевської конвенції протоколи 1977 і 2005 рр., які розширюють застосування норм у внутрішніх та міжнародних конфліктах. Вони визначають ключові принципи сучасного міжнародного гуманітарного права, серед яких:

- 1) принцип розрізнення (між комбатантами та цивільними);

- 2) принцип пропорційності (неперевищення необхідного рівня сили);

- 3) принцип гуманності (заборона тортур, жорстокого поводження);

- 4) принцип необхідності (ведення бойових дій лише в межах воєнної необхідності);

- 5) обов'язковість забезпечення захисту медичного персоналу, об'єктів, поранених тощо.

В умовах інформаційної війни також життєво необхідними навичками стають критичне мислення та вміння розпізнавання фейки. Українські науковці відзначають, що у програмі «Громадянської освіти» для 10-го класу слід істотно посилити блок, присвячений цифровій безпеці, алгоритмам соціальних мереж, розпізнаванню маніпуляцій та методам перевірки джерел (Горбань, Олійник, 2024). Так, українські науковці Ю. Горбань та О. Олійник відзначають: ««Медіаграмотність у сучасних умовах війни постає не лише як освітній інструмент, а як форма інформаційного захисту. Вона забезпечує здатність до критичного осмислення медіаповідомлень, розпізнавання фейків і протидії інформаційним впливам ворожих держав» (Горбань, Олійник, 2024).

Особливе значення при цьому набуває поняття «медіаграмотність», яке розуміється як сукупність знань, навичок і ставлень, що дозволяють людині ефективно знаходити, аналізувати, оцінювати, створювати та відповідально використовувати інформацію з різних медіа-джерел.

Вона включає критичне мислення щодо змісту медіа, уміння розпізнавати фейки, маніпуляції, пропаганду та дезінформацію, а також здатність адекватно реагувати на інформаційні виклики. На думку дослідників Горбаня та Олійник: «медіаграмотність – це освітній інструмент, який формує здатність громадян критично осмислювати медіаповідомлення, розпізнавати дезінформацію та захищатися від інформаційних впливів, особливо в умовах війни» (Горбань, Олійник, 2024).

У сучасних умовах війни, коли інформаційний простір стає полем активної боротьби, медіаграмотність виступає ключовим інструментом захисту громадян від дезінформації, пропаганди та маніпуляцій. Вона забезпечує здатність критично осмислювати медіаповідомлення, розпізнавати фейки, аналізувати джерела інформації та протидіяти інформаційним впливам ворожих сил.

Як наголошують вже згадувані науковці, медіаграмотність не лише підвищує рівень інформаційної компетентності, а й формує активну громадянську позицію, що є життєво необхідним для збереження національної безпеки в інформаційній війні (Горбань, Олійник, 2024).

Ще одним аспектом на якому потрібно зробити наголос під час подальшого увідповіднення програми шкільного курсу «Громадянської

освіти» для 10 класу до реалій військового часу є наголошення на необхідності розвитку у учнів навичок громадянської активності і національної єдності. Це насамперед, пов'язано із тим, що війна продемонструвала роль і значення, вагу солідарності, волонтерства та громадянської участі. Саме тому програма має включати приклади громадянської мобілізації, зокрема досвід волонтерських рухів, самоорганізації громад, участі молоді у допомозі ЗСУ.

Важливим новим компонентом курсу має також стати формування у учнів психологічної стійкості. Вони мають отримати базові навички психологічної саморегуляції, подолання стресу, надання першої психологічної допомоги, знання про посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) та способи його подолання.

Відзначимо, що впровадження аспектів психологічної стійкості в курс «Громадянська освіта» – це важливе завдання, особливо в умовах військових конфліктів, соціальної нестабільності та інформаційних загроз. При розробці такого компонента, важливо враховувати наступні аспекти:

1) психологічна стійкість допомагає учням адаптуватися до стресових ситуацій, підтримує їхнє емоційне здоров'я і сприяє ефективній соціальній інтеграції;

2) у контексті громадянської освіти це формує відповідального громадянина, який може зберігати критичне мислення та самовладання навіть під тиском зовнішніх викликів;

3) знання про ПТСР і способи його подолання підвищують обізнаність та емпатію, знижують стигматизацію і сприяють готовності допомогти іншим (Організація психологічної підтримки в закладах освіти під час воєнних дій, 2022).

Останнім важливим аспектом програми курсу «Громадянської освіти» для 10 класу є формування у учнів знань про європейський і глобальний вимір зовнішньої політики України.

Важливо посилити розділ, присвячений євроінтеграційним прагненням України, міжнародній підтримці та єдності демократичних держав у протидії російській агресії. Такий підхід сприяє формуванню глобальної громадянської свідомості (Методичні рекомендації з викладання курсу «Громадянська освіта» для 10 класу, 2018).

Модернізація курсу «Громадянська освіта» для 10-го класу передбачає впровадження нових освітніх методів, серед яких:

1) впровадження проєктного навчання, пов'язаного з актуальними соціальними проблемами;

2) залучення реальних історій (усної історії, щоденників, волонтерських кейсів);

3) інтеграція цифрових ресурсів, відеоконтенту, платформ для перевірки інформації;

4) співпраця з громадськими організаціями, ветеранськими ініціативами, освітніми фондами;

5) використання дискусійних методів, дебатів, рольових ігор для розвитку критичного мислення (Методичні рекомендації з викладання курсу «Громадянська освіта» для 10 класу, 2018).

4. Висновки

Проведене дослідження, на основі аналізу робіт українських науковців показує, що курс «Громадянська освіта» для 10 класу середньої школи потребує подальшого суттєвого переосмислення і оновлення в умовах триваючої російсько-української війни. Головним викликом є необхідність забезпечення релевантності змісту курсу до умов воєнного часу, трансформації суспільних цінностей, інформаційної загрози та потреби у формуванні стійкої громадянської ідентичності.

По-перше, змістовний акцент має бути зміщений у бік вивчення міжнародного гуманітарного права, механізмів захисту прав людини в умовах воєнного стану, прав внутрішньо переміщених осіб і діяльності міжнародних правозахисних організацій. Це необхідно для підвищення обізнаності учнів щодо актуальних правових інструментів, якими вони можуть скористатися в умовах кризи.

По-друге, критично важливим компонентом оновленого курсу має стати блок, присвячений медіаграмотності, цифровій безпеці та протидії дезінформації. Війна на інформаційному фронті, яка ведеться агресором проти українського суспільства, висуває нові вимоги до навичок критичного мислення, вміння розпізнавати фейки, маніпуляції та протистояти інформаційним атакам. У зв'язку з цим, медіаосвіта має виконувати не лише просвітницьку, але й безпекову функцію.

По-третє, надзвичайно важливим аспектом є включення до змісту курсу тем, що стосуються громадянської активності, солідарності, волонтерського руху, участі молоді в суспільному житті. Під час війни українське суспільство продемонструвало унікальний приклад самоорганізації та мобілізації, що має бути відображено в навчальному процесі як джерело натхнення, національної гордості та зразок активної громадянської позиції.

По-четверте, формування психологічної стійкості учнів є нагальним освітнім завданням при модернізації змістовної частини курсу «Громадянської освіти», як для 10-го класу, так і для інших. Війна породжує значні емоційні та психологічні виклики, які потребують педагогічного реагування. Ознайомлення учнів із техніками саморегуляції, основами першої психологічної допомоги та методами подолання стресу має інтегруватися у громадянську освіту як інструмент психоемоційної підтримки молоді.

Нарешті, по-п'яте, у курсі доцільно посилити розділи, присвячені міжнародним зв'язкам України, її євроінтеграційним прагненням, співпраці з демократичними державами та міжнародними організаціями. Це сприятиме формуванню у школярів не лише усвідомлення європейської перспективи України, а й глобальної громадянської свідомості.

Відзначимо, що оновлення курсу має супроводжуватися впровадженням сучасних педагогічних підходів – проєктного навчання, використання цифрових платформ, інтерактивних методів, співпраці з неурядовими організаціями та використанням реальних історій. Така модернізація

змісту та форм навчання забезпечить формування у молоді цілісної системи громадянських компетентностей, необхідних для життя в умовах кризи, поствоєнної відбудови та побудови демократичного суспільства.

Отже, трансформація змісту курсу «Громадянська освіта» для 10 класу в умовах війни є не лише педагогічною вимогою, а й інструментом зміцнення національної стійкості, формування активного, відповідального, інформованого громадянина України. Процес формування змістовної частини навчальної дисципліни «Громадянська освіта» розглядатиметься у наступних наукових статтях.

Література:

1. Горбань Ю., Олійник О. Медіаграмотність як засіб захисту в умовах інформаційної війни. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 2024. № 1. С. 195–198.
2. Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року та Додаткові протоколи до них від 8 червня 1977 року і 8 грудня 2005 року. Женева : Міжнародний Комітет Червоного Хреста, 2010. 562 с.
3. Іванець Н. Сучасні виклики громадянської освіти в умовах гібридної війни. Освітній дискурс. 2023. № 2(20). С. 60–66.
4. Концепція нової української школи. Київ : МОН України, 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Book-ENG.pdf> (дата звернення: 22.06.2025).
5. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text> (дата звернення: 22.06.2025).
6. Методичні рекомендації з викладання курсу «Громадянська освіта» для 10 класу. Київ : МОН України, 2018. 56 с.
7. Міжнародне гуманітарне право / за ред. В. Д. Мусіяки, В. І. Семененка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 368 с.
8. Організація психологічної підтримки в закладах освіти під час воєнних дій: методичні рекомендації. Київ : МОН України, 2022. 24 с.
9. Типова освітня програма з громадянської освіти для 10 класу. 2017. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi> (дата звернення: 22.06.2025).
10. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Volume 1: Context, concepts and model. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2018. URL : <https://www.coe.int/en/web/education/competences-for-democratic-culture> (accessed: 22.06.2025).

References:

1. Horban, Y. I., & Oliinyk, O. M. (2024). Mediahramotnist yak zasib zakhystu v umovakh informatsiinoi viiny [Media literacy as a means of protection in the context of information war]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, (1), 195–198. [in Ukrainian].
2. International Committee of the Red Cross. (2010). *Zhenevski konventsii vid 12 serpnia 1949 roku ta Dodatkovyi protokoly do nykh vid 8 chervnia 1977 roku i 8 hrudnia 2005 roku* [Geneva Conventions of August 12, 1949, and Additional Protocols of June 8, 1977, and December 8, 2005]. Geneva: International Committee of the Red Cross. [in Ukrainian].
3. Ivanets, N. (2023). *Suchasni vyklyky hromadianskoi osvity v umovakh hibrydnoi viiny* [Modern challenges of civic education under hybrid war conditions]. *Osvitnii dyskurs*, 2(20), 60–66. [in Ukrainian].
4. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2016). *Kontseptsiiia novoi ukrainskoi shkoly* [Concept of the New Ukrainian School]. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Book-ENG.pdf> [in Ukrainian].
5. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2018, October 3). *Kontseptsiiia rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini* [Concept for the Development of Civic Education in Ukraine] (Order No. 710-r). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text> [in Ukrainian].
6. *Metodychni rekomendatsii z vykladannia kursu «Hromadianska osvita» dlia 10 klasu*. (2018). Kyiv: MON Ukrainy. 56 s. [in Ukrainian].

7. Mizhnarodne humanitarne pravo / za red. V. D. Musiiaky, V. I. Semenenska. (2005). Kyiv: Yurinkom Inter. 368 s. [in Ukrainian].
8. Orhanizatsiia psykholohichnoi pidtrymky v zakladyakh osvity pid chas voienynykh dii: metodychni rekomendatsii. (2022). Kyiv: MON Ukrainy. 24 s. [in Ukrainian].
9. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2017). Typova osvitnia prohrama z hromadianskoi osvity dlia 10 klasu [Model curriculum on civic education for the 10th grade]. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi> [in Ukrainian].
10. Council of Europe. (2018). Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Volume 1: Context, concepts and model. Strasbourg: Council of Europe Publishing. <https://www.coe.int/en/web/education/competences-for-democratic-culture> [in English].

Стаття надійшла до редакції 24.06.2025

Рекомендована до друку 11.08.2025

Опублікована 12.09.2025